

письмо не написало та витлумачило». Людина ж волю Божу відчуває крізь власний голос «зсереди» [5, 44].

М. Рей, акцентував на відносинах між батьком і сином, переконуючи: «Хто мене бачить – бачить і батька мого. Оскільки я і батько мій – єдине ціле. Про Бога слід вчити як про всемогучого устрашливого, строгого. Страшна річ розгнівати його». При цьому він закликав батьків до спільного прочитання Святого Письма: «Бога просимо, щоб міццю своєю, захистом, царством своїм, силою укрив, щоб ніяка сила, окрім його, нам страшною не була, щоб жодна влада, пиха, зверхність нас не здолали, єдина сила – це тільки його царство. Просимо, простити проступки, гріхи наші, але й прощаємо наших кривдників. Просимо, щоб не підпускав до нас жодних спокус, щоб відводили нас від царства Його» [1, 58].

Підсумовуючи, можемо констатувати актуальність поглядів М. Рея на виховання дитини шляхетського походження для сучасності, водночас відзначимо їх передовий характер для ранньомодерної доби. Концепція ж виховання «золотою серединою» та поміркованою вимогливістю витримала не лише випробування часом, але отримала сьогодні нове прочитання.

1. *Rei M. Life of an Honest man. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.staropolska.pl>.*
2. *Choloniewski A. Duch dziejów Polski. – Kraków, 1918.*
3. *Ворончук І.О. Населення Волині в XVI – першій половині XVII ст.: родина, домогосподарство, демографічні чинники. – К., 2012.*
4. *Старченко Н. Честь, кров, риторика. Конфлікт у шляхетському середовищі Волині (друга половина XVI – XVII ст.). – К., 2014.*
5. *Білоус Н. Тестаменти киян середини XVI – першої половини XVII ст. – К., 2011.*
6. *Kitowicz J. Opis obyczajow za Augusta III. – Wroclaw, 1951.*

Kotichenko A.A. «Honest kid» Education in Mikolaj Rej vision. In the paper author made the attempt to discover the famous polish moralist Mikolaj Rej educational views on the problem of the proper education for a little gentry. The author paid attention to mental and ethical component of the noble child-heir education.

Key words: education, Mikolaj Rej, schlachta, Rich Pospolyta.

С. В. Ковальчук

ДІЯЛЬНІСТЬ ОДЕСЬКОГО ДЕПУТАТА ЙОСИПА ПЕРГАМЕНТА В ДЕРЖАВНІЙ ДУМІ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ІІ СКЛИКАННЯ

У статті розглядається думська діяльність депутата від м. Одеса до Державної Думи Російської імперії, відомого політичного та суспільного діяча, юриста, правозахисника – Й. Пергамента. Стаття є продовженням дослідження діяльності комітету партії конституційних демократів в м. Одеса.

Ключові слова: Й. Пергамент, Партія Народної Свободи, Державна Дума, конституціоналізм, парламентаризм.

Наприкінці першої російської революції з'явилася «нешаслива» II Державна Дума. Якщо першу або схвалювали, або ненавиділи, то другу згадували лише для того, щоб кидати в неї каміння, яке летіло зусбіч. Зокрема російський політичний діяч, граф В. Коковцев згадував про цю Думу так: «Засідання II Думи носили характер такого-то невероятного сумбура, настільки було ясно, що никакая продуктивная работа была не мыслима; да она никого в Думе и не интересовала» [1, 5–6]. Метою цієї статті є аналіз діяльності партії конституційних демократів (Партія Народної Свободи), як головного виразника ліберальних ідей в Російській імперії. Предметом розгляду є думська діяльність одеського громадського діяча та правозахисника, члена комітету партії конституційних демо-

кратів в Одесі, депутата II Державної Думи – Йосипа Яковича Пергамента.

На жаль, історіографія, присвячена Й. Пергаменту, зовсім нечисленна. Так, у Держархіві Одеської обл. зберігаються матеріали біографічного характеру про нього, що були надруковані в місцевих газетах – «Одесский листок» та «Одесские новости», після обрання депутатом II Державної Думи від м. Одеса [2, 5; 3, 12; 4, 64]. Йосип Якович був під постійним наглядом поліції, тому у фондах Центрального державного історичного архіву України щодо цього також відкладалася певна інформація [5, 33]. Також джерелом до дослідження біографії та діяльності Й. Пергамента є періодична преса – «Одесский листок» та «Одесские новости».

Й. Пергамент неодноразово згадувався у книзі свого сучасника, секретаря одеського комітету партії кадетів С. Штерна [6], у спогадах кадетів-депутатів та їх політичних опонентів в II Державній Думі [7]. Невеличка біографічна довідка була опублікована в збірнику «Члены Государственной Думы: портреты и биографии. Второй созыв» [8, 384]. Сьогодні про Й. Пергамента є декілька публікацій в Інтернеті, зокрема на вебсторінках «Академик» [9] та «Российская еврейская энциклопедия» [10]. Втім, пропонувані там статті малоінформативні та ідентичні, хоча на сайті «Вікіпедії» [11] є порівняно велика стаття, що містить цінні життєві факти про нього. Серед сучасних досліджень, Й. Пергамент зустрічається в роботах С. Ковальчука, насамперед у контексті вивчення діяльності одеського комітету партії конституційних демократів [12].

На виборах до II Державної Думи, після проведених політичних репресій з боку влади, конституційні демократи в Одесі діяли нелегально, тому об'єдналися з іншими політичними силами, під назвою – «Прогресивно-демократичний блок» [13]. Саме від цього блоку 8 лютого 1907 р., на виборах до Державної Думи II скликання переміг Й. Пергамент. Необхідно зазначити, що на виборах до I Державної Думи він посів друге місце, після С. Щепкіна, який також представляв Одесу від партії кадетів [14].

Варто зауважити, що, з початком роботи II Державної Думи, думська діяльність Й. Пергамента була насамперед пов'язана з його входженням до складу комісії «по разработке Наказа» [15, 980]. Як стверджував російський дослідник О. Саврасов, «к числу важнейших признаков парламента следует отнести хорошо разработанную парламентскую процедуру. Наличие хорошо разработанного и подробного регламента есть неперемный признак парламента» [16, 2]. Крім того, в Законі про організацію Думи (розділ 7) вказувалося про обов'язкове створення Наказу [17, 26656]. Відтак, і в I-й, і в II-й Думах провідні кадеті-юристи, серед яких не останнє місце займав і Й. Пергамент, взяли активну участь у його розробці. Будучи юристом за фахом, Й. Пергамент вимагав дотримуватися Закону про утворення Думи як від депутатів, так і від членів уряду [15, 1434–1438]. Тому саме за авторством Й. Пергамента (й ще одного депутата-кадета – В. Маклакова), вже після закриття II Думи, була опублікована праця – «Наказ Государственной Думы (по работам II-й Государственной Думы) с объяснениями» [18].

Й. Пергамент був обраний на 3 засіданні до складу IV відділу, метою якого була перевірка законності виборів депутатів до Державної Думи, а всього таких відділів було створено 11 [15, 50–51]. На 11 засіданні він уже доповідав про вибори в В'ятській губ., зауважень не зробив, а Дума проголосувала за визнання виборів законними [15, 673–674]. Наступний його виступ щодо роботи IV відділу відбувся 18 травня й сто-

сувався визнання законності виборів депутатів від Полтавської губ., за якими, згідно Й. Пергаменту, було «бесчисленное количество замечаний», в основному, через «отстранение значительного числа выборщиков и поэтому выборы не отображают воли выборщиков». Не зважаючи на такий висновок, Дума проголосувала за визнання виборів легальними [15, 792–797].

Більшість депутатів Думи були членами не лише однієї комісії і Йосип Якович також не був винятком. Зокрема він був обраний до складу Редакційної комісії, що займалася законопроектами, які надходили від уряду та думських комісій [15, 336]. Крім цього, був обраний і в комісію за розглядом запитів до Державної Думи, причому доречно вказати, що Й. Пергамент був у ній третім за списком [15, 987–988]. Від цієї комісії він виступав як доповідач за запитами, що надходили до Державної Думи. Серед значної кількості запитів, були такі, під якими можна зустріти і прізвище Й. Пергаменту. Зокрема один із них стосувався неправомірних дій московського генерал-губернатора щодо порушення судового процесу над заарештованими особами [15, 1470–1472].

На 21 засіданні, 3 квітня 1907 р. Й. Пергамент виступив з промовою щодо врегулювання правила подання запитів Думи, на ім'я міністрів, «подающиеся запросы, должны правильно формулироваться и быть аргументированными, с точки зрения достигаемого результата и продуктивной работы», скоротить витрати часу на роботу і кількість запитів [15, 1555]. Йосип Якович, пропанував взяти на озброєння приклад роботи минулої Думи та прискорити роботу в цьому напрямі. Таку пропозицію підтримали його однопартієць О. Кізіветтер та член Думи В. Кузьмін-Караваєв [15, 1555–1556]. На 27 засіданні Й. Пергамент виступив із промовою, під час обговорення запита Державної думи до міністерства юстиції, щодо зіткнень охорони в'язниць з ув'язненими в м. Рига. Зокрема одеський депутат встав на захист фактів, які надала Дума, щодо цієї справи і вказав міністру В. Щегловітову, що парламент має право брати участь у розслідуванні справи, надавати інформацію та вказувати на осіб, які причетні до цієї справи [15, 2074–2075]. На протязі подальшого засідання Й. Пергамент виступав і як секретар комісії із запитів, зокрема оголошував їх [15, 2070–2075].

Крім цього, Й. Пергамент був обраний до складу комісії зі створення законопроекту «Об отмене военно-полевых судов». Під час обговорення цього законопроекту, виступив із надто, на наш погляд, запальною промовою: «Всякое правительство вводя военно-полевые суды, как уже неоднократно говорилось, совершает акт величайшего государственного бессилия... Только близорукие обыватели могут думать, что введение военно-полевых судов изобличает мощь и силу правительства». Промова була по суті відповіддю правим фракціям у Думі, на їх песимістичний та антипроектний настрій, що яскраво виявлявся у промовах правого депутата В. Пуришкевича [15, 425–427]. Був обраний також до складу комісії із розгляду законопроекту «О неприкосновенности личности» [15, 1275–1276]. Під час розгляду цього законопроекту, міністром юстиції був внесений законопроект «Об установлении ответственности за восхваление преступных деяний», а Й. Пергамент виступив з коментарем до нього: «Законопроект повторяет статью 133 уголовного уложения, предусматривающий наказание за восхваление преступных деяний... Здесь же есть два элемента, требующих внимания Думы...: увеличение тюремного срока и штрафа». Водночас законопроект не окреслював кордони, за які висловлення можна покарати людину,

тому одеський кадет порадив відхилити цей проект [15, 809–813]. Також на 15 засіданні, крім обрання до складу комісії «О неприкосновенности личности», Йосип Якович увійшов і до складу комісії зі створення законопроекту «О местном суде» [15, 1269–1270]. На 18 засіданні він був обраний до складу комісії «О свободе совести» [15, 1275–1276].

Отже, Й. Пергамент входив до складу тих думських комісій і брав участь у розробці законопроектів, які відповідали його сфері діяльності та фаховим інтересам. Загалом, законотворча діяльність Йосипа Яковича пересічна та не позначена жодними яскравими подіями або виступами. Передивляючись стенографічні звіти II Думи, ми бачимо, що Й. Пергамент виступав винятково у справах тих комісій до складу яких входив або за законопроектами, в розробці яких брав участь, але не було жодної промови щодо подій у країні або тривалої дискусії з представниками опозиційних фракцій, тільки якщо питання знаходилися в юридичному полі. Його промови були сухими та діловими, не містили критики чи закликів до інших членів Думи або фракцій. Натомість більшість часу Й. Пергамент присвятив розробці думського Наказу і роботі в комісії за запитами.

1. Маклаков В. Вторая Государственная дума. Воспоминания современника. 20 февраля – 2 июня 1907 г. – М., 2006.
2. Держархів Одеської обл. (далі – ДАОО). – Ф. 156. – Оп. 1. – Спр. 63.
3. ДАОО. – Ф. 5250. – Оп. 1. – Спр. 1.
4. ДАОО. – Ф. 156. – Оп. 1. – Спр. 63.
5. Центральний державний історичний архів України. – Ф. 386. – Оп. 1. – Спр. 1024.
6. Штерн С. Десятилетие конституционно-демократической партии в Одессе. – Одесса, 1915.
7. Герве В.И. Вторая Государственная Дума. – М., 1907; Каминка А.И., Набоков В.Д. Вторая Государственная Дума. – СПб., 1907; Маклаков В.А. Вторая Государственная дума...
8. Члены Государственной Думы: портреты и биографии. Второй созыв / Под ред. М. Бошвича. – М., 1907.
9. http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_biography.
10. <http://www.rujen.ru>.
11. <https://wikipedia.org/wiki>.
12. Ковальчук С.В. Комітет партії Народної свободи в Одесі. Жовтень 1905 – січень 1906 рр. (На матеріалах газети «Одесский листок») // Записки історичного факультету Одеського національного університету ім. І. Мечникова. – Одеса, 2009. – Вип. 20; Ковальчук С.В. Одеські кадети на сторінках партійної преси (за матеріалами газети «Речь» та журналу «Вестник партии народной свободы») // Інтелігенція і влада: Громадсько-політичний науковий збірник. Серія: Історія. – 2011. – Вип. 22; Ковальчук С.В. Й. Я. Пергамент – депутат II Державної Думи від міста Одеси // Народний Рух України: місце в історії та політиці: Мат. VIII Всеукр. наук. конф. – Одеса, 2011.
13. Одесский листок. – 1907. – 28 января.
14. Одесский листок – 1906. – 18 апреля.
15. Государственная Дума. Стенографические отчеты. Второй Созыв. Вторая Сессия. – СПб., 1907 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://on-island.net>.
16. Саврасов А.Ф. Наказ Государственной Думы (1906–1917 гг.): история создания и применения. Автореф. дисс. ... канд. ист. наук. – Воронеж, 2010.
17. Полное собрание законов Российской империи. Собрание третье. – Отд. I. – СПб., 1909. – Т. XXVI.
18. Маклаков В.А., Пергамент О.Я. Наказ Государственной Думы (по работам II-й Государственной Думы) с объяснениями. – СПб., 1907.

Kovalchuk S.V. The Odessa deputy Joseph Pergament activity in the Russian Empire State Duma of the II convocation. In the article the author considers the activity of the deputy from Odessa in the

Russian Empire State Duma, famous political and social activist, lawyer and human rights protector – J. Pergament. The article is the continuation of the study about the activity of the Constitutional Democrats Party Committee in Odessa.

Key words: J. Pergament, Party of Public Liberty, State Duma, constitutionalism, parliamentarism.

О. З. Силка

ТОВАРИСТВА ТВЕРЕЗОСТІ В УКРАЇНСЬКИХ СЕЛАХ ЛІВОБЕРЕЖЖЯ НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

У статті окреслено діяльність одного з видів громадських товариств початку ХХ ст. – товариств тверезості. Звернена увага на розмежування світської та церковної ініціативи у заснуванні товариств тверезості.

Ключові слова: товариства тверезості, сільські громадські об'єднання, громадянське суспільство, громадська ініціатива.

Період кінця ХІХ – початку ХХ ст. в українському громадському статутному середовищі визначається як час виникнення і становлення різноманітних громадських об'єднань. Ті товариства, діяльність яких відбувалася в межах сільського економіко-культурного середовища, в більшості були одночасно частинами і типологічної (сільськогосподарські, пожежні, благодійні, просвітницькі) і загальної мереж громадських організацій, дослідження яких актуальне з погляду реалізації права громадян на захист своїх інтересів. Серед сільських громадських добровільних об'єднань, на початку ХХ ст. виділялися зокрема товариства тверезості.

У сучасній історичній літературі існує дискусія щодо доцільності та результативності суспільного руху за тверезість. Разом з тим, тема громадського тверезого руху в історіографії майже не розкрита. Окремі її аспекти, з переважанням погляду на територію Західної України, висвітлені у роботах Б. Савчука [1], В. Садового [2], Я. Стасіва [3], П. Єлесіна [4]. Варто відзначити, що в українських дослідників сільської громадської статутної антиалкогольної ініціативи є свій початковий пункт – 1874 р., коли у с. Дейкалівці Полтавської губ., за ініціативою місцевого протоієрея П. Затворницького, виникло перше сільське товариство тверезості [5]. Ми поділяємо думку тих дослідників, які під поняттям «тверезий рух» розуміють вияв громадської позиції, що полягала у добровільній відмові громадян (тимчасовій або постійній) від вживання алкоголю, запровадження обмежувальних, заборонних та просвітницьких заходів проти розповсюдження, виробництва та споживання алкоголю на місцевому, регіональному та державному рівнях.

Між тим, в Україні загалом і на Лівобережжі зокрема, діяли численні об'єднання, мета яких полягала в популяризації здорового способу життя, без вживання алкогolemістких речовин. Усі такі об'єднання поділялися на дві групи – церковні та світські товариства тверезості. Вважаємо за необхідне у загальних рисах окреслити основні аспекти діяльності вищезазначених форм об'єднання сільського населення України.

Світське Товариство тверезості реєструвалося на підставі тексту «Статуту», який мали підписати не менше 5 осіб, з цензом осілості не менше 2 років у цій місцевості [6, 83]. «Статут» підписував губернатор і нове Товариство вносилося до реєстру товариств і союзів відповідної губернії. Мета товариств тверезості у більшості випадків полягала в: «уничтоженні п'янства і азартних игр, поднятти нравственности, распространение полезных знаний и содействие народному образованию» [7, 1]. Засобами мети проголошувалися організація народних читань, бібліотек-читалень, продаж книг відповідної тематики, відкриття чайних,

влаштування музичних вечорів, спектаклів, виступи народних хорів тощо.

У товариствах тверезості, на відміну від інших видів громадських об'єднань, була відсутня градація стосовно категорії членства на почесних, дійсних, пожиттєвих тощо. Членами товариства могли бути особи, які досягли 21 року й які могли «совершенно и безусловно отказаться от употребления спиртных напитков, отказаться от угощения других спиртными напитками, содействовать распространению взглядов общества, быть нравственными и подчиняться законным требованиям должностных лиц Общества». Фіксований розмір членських внесків у товариствах тверезості був відсутній: «каждый вступающий член по мере своих средств, сам определяет, сколько он будет ежемесячно платить (не менее пяти копеек); неимущие, бедность которых удостовериться двумя членами, принимаются в Общество и без всяких взносов». Внутрішня структура, обов'язки членів правління, процедура отримання субсидій та звітність, були подібними до інших видів сільських статутних об'єднань. Особливість щодо звітності полягала лише в тому, що, за необхідності, другий примірник «Звіту» надсилався до губернського комітету Опікунства про народну тверезість.

Церковне товариство тверезості відкривалося на клопотання місцевих священників та дияконів, з дозволу керівництва відповідної єпархії та погодження губернатора. Мета товариства проголошувалася у сприянні «серед місцевого населення ідей тверезості». Засобами досягнення мети були: 1) організація бесід, літературних вечорів; 2) здійснення урочистих богослужінь; 3) розповсюдження книг і брошур про шкоду пияцтва; 4) суворе спостереження за таємним продажем міцних напоїв; 5) молитва. Кожен член Товариства давав індивідуальну обітницю [8, 4].

Литвяківське товариство тверезості (с. Литвяки Лубенського повіту, Полтавської губ.) було зареєстроване у 1894 р. До його складу увійшли 80 осіб – членів повітового Лубенського Свято-Преображенського братства. З метою «отвлечения слабых от посещения шинков», Товариство відкрило у селі чайну. Тут потрібно зазначити, що відкриття чайних було прямим обов'язком державних комітетів про народну тверезість. У цьому випадку членами Лубенського комітету були земський начальник Шепулинський та опікун Литвяківської земської школи К. Леонтович. Ці особи одночасно були й опікунами Товариства тверезості. Використовуючи державні кошти, земську субсидію та пожертви членів товариства тверезості, очільникам антиалкогольного руху в селі вдалося відкрити ще й бібліотеку-читальню [9, 1388]. Аналіз «Статуту» Олександрo-Невського парафіяльного товариства у с. Плоське Остерського повіту засвідчив, домінування церковно-релігійної спрямованості об'єднання над громадською [10, 242–247]. «Звіт» про діяльність товариства тверезості при Успенській церкві Царичанки Кобеляцького повіту повідомляє нам, що станом на 1902 р., у складі організації перебували 201 особа, що є значним показником активності селян. До своїх здобутків члени Товариства відносили наступне: ремонт місцевої церковнопарафіяльної школи, церковного будинку, догляд за іконою Божої Матері, допомога малозабезпеченим, організація навчальних курсів з лозоплетіння [11, 1011].

Мотивацією до організації сільського товариства тверезості могло (й було) громадське рішення щодо закриття «монопольки». Наприклад, мешканці сіл Лящівки та Лебязого Золотоніського повіту, Полтавської губ. прийняли таке рішення, «через надмірне по-